
Kritikai könyvelemzés »A jogrendszerek világa« című könyvről Prugberger Tamás*

A fenti címet viselő, Bodó Attila, Bencze Mátyás, Bóka János és mezei Péter szerkesztette összefoglaló jellegű művet a Pro Talentis Universitatis Alapítvány adta ki 2012-ben. A 14 fejezetből álló könyv Tanulmánykötetként is felfogható, amelyet 11 főből álló szerzői kollektíva írt meg úgy, hogy az egyes jogrendszereket a szerzői kollektíva egyes tagjai önállóan, vagy a szerzői kollektíván belül társat választva közösen mutatták be. A különböző szerzőktől származó egyes fejezetek azonban szerencsésen úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy a tanulmánygyűjteményként felfogható kötet egy egységes monográfiaként áll össze. Az összehasonlító jogtudományt és a jogrendszert tárgyaló fejezetet követően három fejezet az angol jogrendszert, majd azt követően az ötödik a francia, a hatodik pedig a német jogrendszer alapjait mutatja be. Ezt követi a közép-kelet-európai jogrendszerek, majd a délszláv államok jogrendszereinek az ismertetése. Az eddigi fejezetekben bemutatott kontinentális európai transzatlanti angolszász jogrendszerek a gyarmati uralom alá került térségekben történt átültetéséről és ennek során, de ettől függetlenül is római-germánjogi recepciójáról szóló X. fejezettel zárul az európai gyökerekre visszavezethető jogrendszerek bemutatása. Az ezt követő négy fejezet közül a XI. a kínai jogról, a XII. a japán jogról, míg a XIII. az ősi afrikai jog világáról szól, az utolsó fejezet pedig helytállóan kritikai jelleggel az iszlám jogot mutatja be.

A jogrendszerek e bemutatási módjával kapcsolatosan a recenzensek némi különvéleménye van. Ugyanis a magyar és a közép-európai jogrendszerek elsősorban a germán jogrendszereken nyugszanak, amit a nyugat-európai centrum területén Németország, Svájc, Ausztria, Svájc és Hollandia követ, és amely jelentős hatással volt a jogfejlődés során a frankofon-latin jogrendszerekre, különösen a franciára. Ugyanakkor azonban a frankofon-latin jogrendszerek is hatottak a germánra. A francia Cod Civil jelentősen hatott az osztrák ABGB-re, a Cod Civil és a latin államok (Olaszország, Spanyolország és Portugália, valamint rajtuk keresztül Dél-Amerika) codico civil-jei a római jog közös gyökereiből adódó kontinuitásos közvetlenséggel, míg a germán jogrendszer az ősi germán jogrendi szokásokból kissé többet átvéve alakult ki ugyancsak a francia joghoz hasonlóan a Iustinianus parancsára kodifikált és rendszerezett alakiból ezáltal inkább anyagivá vált római jogból. Ugyanakkor az angolszász jog a problematikus és klasszikus kodifikálatlan

* Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munka- és Agrárjogi Tanszék.

alaki jogot átvéve fejlődött „case law”-vá, ami jelentősen hatott a skandináv jogra is. Ez utóbbi, jelentős részben ma is íratlan bírói alkotta szokásjog, azonban a német jogrendszer befolyásának a hatására az angolszász jognál egzaktabbult rendszerezett és jobban tagolt.

Mind ezt figyelembe véve -- álláspontunk szerint – először a germán jogrendszert lett volna indokolt bemutatni, amit követhetett volna a francia jogrendszer ismertetése, ahol lehetett volna egy kis kitérést tenni az oroszországi jogrendszerre, amely a pravoszláv kánonjogi befolyástól jelentős mértékben Nagy Péternek köszönhetően a francia jog jelentős részbeni átvételével szekularizálódott. Erre azért is lett volna indokolt kitérni, mert a korábbi Szovjetunió jogát továbbra is alapvetően a francia jog befolyásolta és a francia jogrendszer így hatott jelentős mértékben a közép-kelet-európai szocialista államokra. Visszatérve az eredeti gondolatmenetre, az így bemutatott frankofon-latin jogrendszer megtárgyalását követhette volna az európai és a transzatlanti angolszász jogrendszer elemzése, amit az angolszász és a kontinentális jogrendszerek együttes hatása alatt álló skandináv jogrendszer bemutatása zárhatott volna le.

Tekintettel arra, hogy e könyv tananyagként is funkcionál, ismertetésemet az általam helyesnek tartott itt felvázolt rendszer szerint valósítom meg.

A jogi komparatiztika kiindulásáról és fejlődéséről, valamint a jogrendszerek osztályozásának a problémájáról szóló I. fejezet szerzője Badó Attila. Írásában arról szól, hogy a jog-összehasonlítás csírái már az ókori görög térségben is megjelenik a városállamok jogának az összehasonlításaként. A középkorban – miként ezt Badó helytállóan állítja – nem volt jelentősége, mivel csak a „*iuris commune*”-t jelentő kánon-, és római jog, valamint az írott és a szokásjog némi eltéréseinek vizsgálata jöhetett csak számításba. Ezért a középkori egyetemi oktatás és kutatás jog-összehasonlítással nem foglalkozott. Miként erre Badó rámutat, a francia Montesquieu és a német Feuerbach voltak az elsők, akik filozófiai síkon (ez utóbbi megjegyzés tőlem—P.T.) a jogi komparatiztikának jelentőséget tulajdonítottak. Badó arról is szól, hogy a „*iuris prudentiában*” e kutatási módszer kifejlesztésének elindításában Henry Main és Hugo Savigny játszott jelentős szerepet. Ezt követően a szerző rátér a modern jog-összehasonlítás bemutatására, amely azzal vette kezdetét, hogy a francia Igazságügy-minisztérium kezdeményezésére 1869-ben megalakult az Összehasonlító Jogalkotási Társaság. Badó kimutatja, hogy a jog-összehasonlító kutatásnak komoly lendületet adott a XIX. század végén egyre erőteljesebbé vált az az irányvonal, amely a magánjog világszintű egységesítése mellett foglalt állást. Ennek hatására – miként ezt a szerző leírja – sorra alakulnak a nyugat-európai jogi karokon a jog-összehasonlító tanszékek. Leírja, hogy 1916-ban Ernst Rabel vezetésével Münchenben, 1920-ban pedig Eduard Lambert vezetésével a franciaországi Lyoni Egyetemen alakult összehasonlító jogi intézet. Kimutatja továbbá, hogy e korszak valamennyi jog-összehasonlító intézet közül kiemelkedik a Konrad Zweiger által irányított hamburgi „Max Planc Institut”-ban folytatott jog-összehasonlító tevékenység, amely töretlenül továbbfejlődött a II. világháborút követően is, ami Európából áterjedt az USA-ra is.

A szerző a jog-összehasonlítás tudományának az eredményeként kialakult jogrendszer-osztályozási irányzatokat kialakulásuk sorrendjében viszonylagos részletességgel mutatja be. Kezdi E. G. Glasson osztályozási elméletével, aki szerint a római jog és a germán jog különböző mértékű hatása szerint lehet sorolni a jogrendszereket. Az elsőbe tartoznak azok, amelyeknél a római jog hatása meghatározó (latin jogrendszerek), míg a másodikba azok, amelyeknél a római jogi hatás alig érezhető (angolszász, skandináv), a harmadikba pedig azok, ahol a római jog és a germán jog feles arányban jelenik meg (Franciaország és a német nyelvterületű kontinens államok). Utalva az 1. pontban általunk kifejtettekre, kritikai észrevételünk eme osztályozással kapcsolatban az, hogy a római jog az angolszász jogrendszerre is hatott, csak másképpen, mint a kontinentális jogi térségben, a francia jogrendszerre pedig szerintünk a germán jognál erősebben hatott a római jog.

Badó szerint a rasszok alapján történő 1913-ból származó irányzat alapján „meglehetősen kézenfekvő” elkülönítésnek tűnik, amely két jogcsalád, indo-európai és a barbár népek jogcsaládjá szerint osztályoz. Az indo-európai jogcsaládhoz tartozónak tekinti az összes civilizált eurázsiai civilizált állam jogát, míg a másikkal a gyarmatok őslakóinak a szokásjogát. Eme osztályozás alapvető hibája szerintünk az, hogy a két osztályozáson belül elnagyolódnak a további osztályozások. Ezen kívül a gyarmatok megszűnésével részben meghaladottá vált, mivel a volt gyarmatokon megalakult független államok a gyarmattartó országok tételes jogát vették át és tették hivatalos joggá. Ugyanakkor a régi primitív szokásjog hagyományai újból élednek, amit az „Arab Tavasz” és a migráció váltott ki.

Miként a szerző helyesen kiemeli, korunk két jelentős osztályozási elmélete közül az egyik René Dávidtól, a másik pedig a Zweiger-Kött szerzőpárostól származik. Kettőjük közül René Dávid három jogcsaládot különböztet meg, mutat rá Bodó. Római-germán, common law-t és az ún. szocialista jogok családját. Ez utóbbi ma már teljesen időszerűtlen, amire a szerző is utal, megemlítve azt, hogy az új kiadás ezt a részt történetiségében tárgyalja. Ugyanakkor szerintünk a szocialista jogok családjának a konstrukciója az 1. pontban kifejtett nézetünk alapján teljesen elhibázott, erőltetett konstrukció. Akkor lett volna ennek alapja, ha fennmarad a Sztucska-Pasukanisz által vallott gazdaságjogi álláspont, amelyről azonban a Sztálini alkotmány alapján az 1930-a évek közepén visszatérés történt alapvetően a francia jellegű jogi szemlélethez.

Badó a Zweiger/Kött-i osztályozás tartalmi lényegét a többi szempont kiemelésével helytállóan mutatja be a jogrendszereket hat jogkörbe sorolva, a következő módon: a.) romanista jogkör (frankofon-latin); b.) Német jogkör (német nyelvterületű nyugat-európai és nem német nyelvterületű közép-kelet-európai országok); c.) Angol-amerikai jogkör a „common law” alapul vételével; d.) Északi jogkör (skandináv államok), e.) Szocialista jogkör, (aminek helyességét az előzőek alapján erősen vitatom); f.) A közel és a távol-keleti jogkörök (iszlám és hindu jog, ahol szerintem az utóbbi áll közelebb a civilizált európaihoz).

1. A kötet a germán jogrendszerek közül csak a német jogrendszert mutatja be, amely fejezet szerzője Mezei Péter, aki a jogrendszer bemutatását hat témakörre bontja.

Az első a német jogtörténetről szól, ahol Mezei utal arra, hogy az íratlan szokásjogi szabályokat a törzsi gyűlésen megjelent „szabad férfiak” alkották meg többségi szavazatukkal. A vitákat e szabályok alapján a helyi várurak (úriszék) döntötték el a szokásjogot ismerő „Schöfferek” segítségével. A szerző helytállóan állapítja meg, hogy a frankofon-latín jogrendszerekkel szemben a reneszansz és vele együtt a római jog recepciójára mintegy három évszázaddal később került sor a német jogterületen a glosszátorok és a posztglosszátorok közvetítésével. A német egyetemek jogtanárainak a többsége ugyanis az olasz egyetemeken tanultak, a német bírák pedig egyre gyakrabban az egyetemek jogprofesszorai testületének a véleményét (Actenversendung), amit e testületek -- ahogy a szerző is helytállóan állítja -- a római jog alapján fogalmaztak meg. Ennek alapján vonja le Mezei azt a következtetést, hogy az ősi német szokásjogot végül is a római jog ilyen módon teljesen kiszorítja. Mindez azonban csak részben igaz, mivel ott van Savigny, aki szintén a római jog alapján állt, de továbbra is jelentőséget tulajdonított a „népszellem” (Folkgeist) alapján álló szokásjognak és erőteljes szociális vonásainak, amitől még Jhering és követői sem tudtak szabadulni.¹ Mezei utal arra, hogy a Német-Római első Birodalmat követően 1874-ben megalakult „második” Német Birodalom alatt indult meg a nagy jogegységesítési folyamat. Mint írja, ekkor készült el Windscheid vezetésével a BGB, amire a társadalomgazdasági helyzet megváltozása miatt került sor, nem úgy, mint az osztrák ABGB-re, amely uralkodói akaratra született meg, miként ezt a szerző állítja. Szerintem azonban ez az uralkodói akarat felvilágosult és helyes volt. Abban viszont teljesen egyetértünk a szerzővel, hogy mind a magánjogi kodifikáció, mind a munka-, és a társadalombiztosítási szabályozás terén komoly szociális biztonságot vitt be a kisemberek számára Bismarck kancellár. Rámutat a szerző arra is, hogy ez a szociális piaci jogfejlődés a nemzeti szocializmus időszakában megszakad, a II. Világháborút követően azonban újra éled, ami a német újraegyesítés után a volt NDK-hoz tartozott keleti tartományokban is hatályba léptetésre került.

A hatályos, illetve az uralkodó jogforrási helytere áttérve, a szerző kiemeli, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) állásfoglalása értelmében a nemzetközi és az európai uniós tételes-jogi normák megelőzik a belső jogi normákat. Ugyanakkor a Szövetségi Alkotmánybíróság a Solange I. és II. ítéletben kimondta, hogy amíg az európai jog nem kínál megfelelő alapjogi garanciákat, addig nem mond le az Alkotmánybíróság a közösségi jognak a német Alaptörvénnyel (Grundgesetz) fennálló összhangjának a vizsgálatáról. A szerző érdemének szóljon, hogy ezt így kiemelte, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróságnak szociális védelmet nyújt a szociális jogokat nyírni szándékozó globalizációs tendenciákkal szemben. A szerző szerint a német tételesjogot és különösen a BGB-t a magasfokú absztrakció, taxáció és precizitás, valamint az általános elvek és kategóriák megfogalmazása azért jellemzi, mert ez ellensúlyozza a konkrétan fogalmazó angolszász törvényhozást, amely nem absztrakt definíciókat tartalmaz, hanem az esetjogi hagyományokból kiindulva gyakorlati konkrétság jellemez.

¹ V.ö.: Peschka Vilmos: Tibaut és Savigny vitja. In: Peschka: Jog és jogfilozófia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (továbbiakban: KJK.), Budapest (Bp.), 1980. 42-43. o.; Felhasznált eredeti forrás: Savigny, System des heutigen römischen Rechts, Band I.. Berlin, 1840. 14. ff. p

Kiemeli azt a neuralgikus dilémát is, hogy a felső bíróságok, különösen a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság, az Oberstgerichtshof (OGH) elvi iránymutatásai jogforrásnak számítanak, vagy sem. Ezzel kapcsolatosan a szerző rámutat arra, hogy a lényegében Hans Kelsen pozitívista jogelméleti felfogásából eredő hivatalos német szemlélet sem a felső bíróságok, sem az OGH elvi határozatait nem tartja jogforrásnak, annak ellenére, hogy az alsó bíróságok azokat követik és így „a tartós és állandó bírói gyakorlat általánosan követett szokásjogon alapuló normává válik” (56. p). Szerintünk eme merev kelsen-i állásponttal szemben annak az árnyaltabb megítélésnek van igaza, amelyet elsőnek Peschka Vilmos képviselt és magam is vallok, mely szerint az országos és a helyhatósági jogforrásokhoz hasonlóan a felső bíróságoknak a maguk területén működő alsóbíróságok, a Legfelsőbb Bíróságnak pedig az adott ország valamennyi bíróságára a jogorvoslati határozaton keresztül erőteljes befolyást jelentő közvetett hatása, kvázi jogforrási jellegű hatása van.² Ez vonatkozik Németországra is, ahol gyakori, hogy az OGH a legfelsőbb szövetségi szakbíróságokkal együtt ad ki elvi határozatot. Ennél fogva a felső bíróságok elvi határozatai a „pro domo” jellegű, az alsó szintű közigazgatási szerveket érintő normatív aktusaihoz hasonló normáihoz hasonlítanak.³ Különbség csupán az, hogy míg a „pro domo” közigazgatási normatív aktusok „de iure” kötelezőek a kibocsátó közigazgatási szerv alá tartozó közigazgatási szervekre, addig a felső bírósági elvi határozatok „de iure” csak ajánlatosak, „de facto” azonban majdnem kötelezőek az alsó bíróságok számára. A szerzővel ellentétben azt sem merném kategorikusan kijelenteni, hogy a már tárgyalt történelmi szokásjog sohasem tekinthető jogforrásnak.

Áttérve a német alkotmányos berendezés bemutatására, a szerző részletesen bemutatja a Grundgesets tartalmát, kiemelve az un. „örökkévalósági klauzulát”, amely megtiltja a német állam alapjellegzeteségeiről (demokratikus, szociális, szövetségi állam) és az emberi méltóságról szóló rendelkezések megváltoztatását. Ennek mi különös jelentőséget tulajdonítunk azért, mert, ha az első kritérium is bekerült volna a magyar Alaptörvénybe, vagyis nemcsak az, hogy hazánk jogállam, hanem az is, hogy szociális állam, a külföldi multinacionális cégek és a bankrendszer nem tudta volna mindazt az antiszociális behatást megvalósítani, amire a neoliberális piacgazdaság kialakításával sor került.⁴ Ami a törvényhozást illeti, a szerző kimutatja, hogy a parlamentnek két háza van, ahol a Bundestagban hozzák meg azokat a törvényeket, amelyek az egész szövetségre, vagyis amelyek a „Bund”-ra vonatkoznak, míg azokat, amelyek a Szövetségen belül az egyes tartományok egymáshoz és a Szövetséghez (Bund) való viszonyát, illetve a tartományok helyzetét érintik, a Bundesrat hozza meg. Mezei rámutat arra is, hogy a „legjelentősebb kérdésekben a Bundesrat (Szövetségi Tanács) egyetértésére van

² Peschka Vilmos: Az esetnorma, avagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája, In U. ő: Appndix „a jog sajátosságához”, KJK-MTA. Állam-, és Jogtudományi Intézet kiadása, Bp. 1992. 84-137. o.

³ L. Prugberger Tamás: Adalékok a jogi normatan és a jogforrástan elméletéhez, In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Jura et Politica (továbbiakban: röv. Miskolci Jogi kari Közlemények), Tomus XV. Miskolci Egyetemi Kiadó, 153-163. o. és különösen 156-160. o.

⁴ Prugberger: Adalékok az új alkotmány rendszeréhez és tartalmi kérdéseire. Polgári Szemle, 2010/5. sz. 48. o.

szükség, amely ha nem áll fenn, akkor a két ház delegáltjaiból álló mediációs bizottság próbálja feloldani a nézeteltérést, amely ha nem sikerül, „az előterjesztésből nem lesz törvény” (137. p). Az egyes tartományok élén miniszterelnökök állnak, amelyek kormányuk segítségével viszik a tartomány ügyeit, a tartományra hatályos magasabb jogszabályokat pedig a tartományi parlament, az általános igazgatásiakat a tartományi kormány (Landsregierung) az egyes szak-közigazgatásiakat pedig az illetékes szakminiszter hozza meg. Mivel e tartományi rendszer bemutatását a szerző mellőzte, azonban azért tartottuk lényegesnek—ha röviden is—ismertetni, mivel az államfőt, a „Bundespräsident”-et a Bundestag és a tartományi parlamentek képviselőiből létesített Szövetségi Közgyűlés, a „Bundesversammlung” választja meg, amely némileg eltér a magyar köztársasági elnök parlament általi megválasztásától. Ugyanakkor azonban a német szövetségi elnöknek is a magyarországihoz hasonlóan gyenge hatásköre van, ami inkább csak reprezentatív, bár a magyarhoz hasonlóan ő is rendelkezik a parlament felosztatási jogával és formálisan szentesíti a parlament által meghozott törvényeket.

A német igazságszolgáltatási rendszer bemutatását a szerző az Alkotmánybírósággal kezdi, amely az összes bíróból álló nagytanács (große Senat) mellett két kistanácsból álló belső testületből áll. Hatásköre megegyezik a magyaréval, minthogy a magyar szabályozás lényegében a német konstrukciót vette át. Hasonlóan a magyar megoldáshoz az absztrakt normakontrol a szövetségi, valamint a tagállami normáknak az Alaptörvénnyel való összhangját, illetve megfelelését vizsgálja, míg a konkrét normakontrol az eseti normák, ill. az egyedi ügyekben hozott határozatoknak a már az absztrakt normakontrol alá esett jogforrásoknak és azon keresztül a Grundgesets-el fennálló alkotmányos megfelelőségét vizsgálja. Ami az igazságszolgáltatást illeti, a szerző frappánsul kimutatja, hogy az kettéoszlik, mégpedig általános és szakbírósági rendszerre. Az általános bírósági szervezet három lépcsőfokból áll. Első fokon a kisebb ügyekben az Amstgericht, a nagyobb ügyekben első fokon és a kisebbekben másodfokon eljáró tartományi bíróságok, a Landsgericht-ek járnak el, míg a csúcson ellentétben a módosító szerepet is elvállaló magyar Kúriával szemben a csak kasszációs-revizíós semmítőszéki szerepet játszó már említett OGH. áll. Áttérve a szakbíróságokra, a szerző kimutatja, hogy azok a német igazságszolgáltatásban jelentős szerepet játszanak. Közülük a legjelentősebbek az általában szintén két vagy háromlépcsős rendszerben működő közigazgatási és a pénzügyi bíróságok, a munkaügyi bíróságok és a társadalombiztosítási bíróságok, melyek közül az első kettő két-, míg az utóbbi kettő háromlépcsős felépítésű.

Mezei tanulmányában kitér a német jogi oktatásra is, amely sok tekintetben a történeti hagyományok egybeesése folytán hasonlít a miénkkel együtt a közép-európai államokéhoz. Összehasonlítva a magyar jogi oktatással ott is és itt is a felvételi érettségi vizsgához van kötve. észrevehető és szerintünk negatív irányú változást az jelent, hogy az elméleti alapozó tárgyakat, amelyek közül hazánkban valamennyi kötelező (római jog, jogtörténet és jogelmélet), Németországban közülük szabadon kiválasztva a hallgató által, csak egy kötelező. Mezei e vonatkozásban a jogszociológiát és a közgazdaságtant állítja párhuzamba. Hasonló

a helyzet a munka és a társadalombiztosítási, valamint a környezetvédelmi jognál is, noha több egyetemen intézeti szinten is komoly kutatások folynak e jogterületeket érintve. Sem kötelező, sem fakultatív agrárjogi oktatás a jogi karokon nem létezik. Ott van csak agrárjogi intézet, ahol agrárgazdasági kar működik, mer az agrárgazdasági karokon a leendő agrármérnökök kapnak jogi oktatást. Az oktatásnak előadásokból és gyakorlati foglalkozásokból (szemináriumok) álló rendszere hasonló a hazaihoz, ugyanez vonatkozik az időközi számonkérésekre (klausur) is. Látszólag a záróvizsgák tekintetében van eltérés, mivel az elméleti tárgyak lehallgatása és a szigorlatok sikeres letételét követően kerül sor az egyetemen az első államvizsga (Staatseksamen) letételére, amelyet két éves hivatalnoki státuszba helyezéssel gyakornoki idő követ, amelyet „ex lege” meghatározott időbeosztás alapján bíróságon, ügyészségen ügyvédi irodában és a közigazgatásban kell letölteni. Ezt követően kerül sor a tartományi igazságügy-minisztérium által fenntartott állami jogi szakvizsgabizottság előtti második államvizsgára, amelynek sikeres letétele esetén a „Volljurist” bírói, ügyészi, ügyvédi és közigazgatási betölthet. A magyar megoldás is ehhez hasonló, csak annyi a különbség, hogy nálunk az egyetem foglalkozást megjelölő doktori címet ad, míg a német nem.⁵

Utolsóként a szerző a jogászi hivatással foglalkozik. A bírói kinevezés és az előmenetel a tartományi igazságügy-minisztertől függ, aki a tartományi bírói testület által megnevezett három jelöltből választja ki a kinevezendő bírót. A bírák – miként mezei állítja – formálisan teljesen függetlenek, azonban miként erről már szó esett, informálisan függnék a felsőbb bírósági határozatoktól, az előreléptetés tekintetében pedig még a tartományi igazságügy-minisztertől is. Az ügyészi szervezetet – miként erre a szerző is utal –, a magyarhoz hasonló hierarchikus felépítés jellemzi. Érdekességként utal a szerző arra is, hogy az ügyészeknek hozzávetőlegesen csupán 20 %-a vesz részt bírósági tárgyalásokon, míg a többi a magyar ügyészi általános felügyelethez hasonló tevékenységet fejt ki. A ügyvédi hivatás gyakorlása kamarai tagsághoz és a működési terület tartományi bírósága által vezetett ügyvédi névjegyzékbe történő felvételéhez van kötve. Lényegesnek tartjuk mindezek mellett annak a kiemelését, hogy Németországban lehetséges a kombinált ügyvédi és közjegyzői praxis, amiben közrejátszik az is, hogy az ingatlanadás-vételi szerződés megkötéséhez közjegyzői közreműködés szükséges. Emellett igen sok az egy intézmény által foglalkoztatott jogtanácsos és közigazgatási alkalmazott is.

2. A francia jogrend bemutatására a könyv V. fejezetében kerül sor Kiliti Kezibaan és Paksy Máté tollából. A szerzők a francia jogrend fejlődését két szakaszra bontják. Az első az „achiem regime”-é, amely szerintük az V. század utolsó harmadától 1789-ig, a nagy francia forradalomig tartott. Ebben a hosszú időszakban a szerzőpáros leírása szerint a jogot a heterogenitás és az egységesítésre való

⁵ Eme írás szerzőjének tapasztalata, amikor 2000-ben DAAD ösztöndíjjal, 2003-ban pedig vendégprofesszorként és azóta is nyaranként vendégkutatóként a Trieri Egyetem Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézetében tartózkodott és ezen kívül több német egyetemen is meghívott előadóként ez irányban is tapasztalatokat szerzett

törekvés egyidejű jelenléte jellemezte. Ugyanakkor a második időszak 1789-től kezdve napjainkban is tart és az egységesítés célul tűzése jellemzi. Az egységesítés legelőször a kereskedelmi jog területén valósult meg a Code commerce megalkotásával. A további jogegységesítés nagy időszaka Napóleon uralkodásának az időszakára esik, amikor elkészül a Code civile és a code penale. E kodifikáció során különösen az előbbire –miként ezt a szerzők lerögzítik— a római jog gyakorolt hatást. Ez megmutatkozik abban is, hogy a Cod civile rendszere a Gaius-i felosztást követte, állítják helyesen a szerzők.

A szerzők terjedelmes fejezetet szentelnek a francia jogrend felépítésének a bemutatására. Az első csoportba sorolják az ún. „alkotmányos értékű jogszabályokat, ahová az Alkotmány, az alkotmányos értékű törvények, valamint az „organikus” törvények tartoznak. Az alkotmány tartalmának bemutatása során a szerzők külön kiemelik a preambulomot, amely az alapvető elveket tartalmazza, ide értve az emberi és az állampolgári jogokat és jogegyenlőséget. A szerzők utalnak arra is, hogy ebbe az alkotmányossági tömbbe tartozik a szuverenitásra, a köztársasági elnökre, a kormányzatra, és a parlament jogállására, valamint e három szerv egymáshoz való viszonyára vonatkozó előírások. Az organikus törvények csoportjába tartoznak a szerzők bemutatása alapján, amelyek tartalma alkotmányos értékű, de nem kerültek be az alkotmányba.

A másik nagy csoportba a szerzők a törvények felett álló jogszabályokat sorolják, ahol az egyik alcsoportot a nemzetközi szerződések, míg a másikat az EU által kibocsátott normák jelentik. A szerzők megjegyzik, hogy az Államtanács (Conseil du eta) a „Sarran Levacher (1998), a Semmitőszék (Cour de cassation) pedig a „Fraise” döntésében nyilvánította, hogy az Alkotmány a nemzetközi szerződések és ebből adódóan az európai jog felett is áll (utóbbi kiegészítés tőlem—P.T.) A törvények harmadik nagy csoportjába a szerzők az u.n. „rendes” törvényeket és a ratifikált határozatokat sorolják. A szerzők utalnak arra, hogy Franciaországban a törvénynek olyan „autritása” van, hogy „arra feltétlenül tekintettel kell lennie az összes intézménynek”, ami abból adódik, hogy a köztudatban a törvény és a demokrácia igénye „egybeforrt” az emberek tudatában. Áttérve a ratifikált határozatokra, a szerzők leírják, hogy azok olyan jogforrások, amelyeket a parlament felhatalmazása alapján a kormány hoz meg, utólag azonban a parlament megerősíti, ratifikálja. A tételes jogforrások negyedik csoportjaként a szerzők az ún. „önálló” és „végrehajtási jellegű rendeleteket jelölik meg. Az Alkotmány hatalmazza fel a köztársasági elnököt és a kormányfőt rendeletalkotásra, mondják a szerzők, akik szerint a hierarchia alsóbb szintjén a miniszterközi, a miniszteri, valamint aközségi (comuna) szintű határozatok állnak. Ami a joggyakorlatot illeti, azt a szerzők szerint a francia jogelmélet „szubszidiárius” jellegű jogforrásokként fogja fel. Abból kiindulva, hogy a bíró a „törvény szája”, ítéletével a homályos törvényszöveget pontosítja, hiányosságait pedig kiterjesztő jogértelmezéssel vagy analógiával felszámolja. Ez által az ítéletével jogot alkot. Ugyanígy szubszidiárius jogforrási jellege van a francia jogászok szerint – állítják a szerzők— a jogtudománynak is, amely „a törvények tömegét és a jogi döntések ezreit értelmezi és osztályozza” és egyben „értékeli” is. Ennél fogva a

jogalkalmazó a jogirodalomból sokat átvehet. A francia jogelmélet ezen kívül még a szokásjogot is jogforrásként kezeli, amit a bíró ítéletébe is foglalhat.

A francia jogrend működtetői c. alfejezetben a szerzők a bírák, az ügyészek és az ügyvédség jogi státuszát mutatják be. A bírák a Montesqueu hatalommegosztás alapján komoly alkotmányos védelem alatt állnak, Mint a szerzők mondják, elmozdíthatatlanok és ítélhetőzataluk tekintetében függetlenek. Szankciós jogkörrel felettük a kinevezésükben is közreműködő „Legfelsőbb Bírói Tanács” rendelkezik csak. Az ügyészségi szervezet a némethez hasonlóan szintén hierarchikus, amely az igazságügy-miniszternek, mint a „pecséték őrzőjének” van alárendelve. Tevékenységük súlypontját a nyomozás felügyelete, a bizonyítás és a vád képviselése jelenti. Polgári ügyben a szerzők szerint csak „felhívásra” vesznek részt és akkor is csak „véleményadással”. Ami az ügyvédséget illeti, ellentétben a német joggal, szabad vállalkozás. A német és a magyar joggal (utóbbi megjegyzés tölem. –P.T.) ellentétben ezért a honorárium is szabad megegyezés tárgya, sikerdíj azonban a magyarral szemben (megjegyzés tölem:--P.T.) nem köthető ki. Az ügyvéd – miként ezt a szerzők leírják –bármely és bármilyen bíróságon eljárhatnak – kivéve az államtanácsot és a semmítőszéket. A szerzők arra is kitérnek, hogy érdekessége e rendszernek, hogy kétféle ügyvédi státusz létezik, amelynek egyike a szabadfoglalkozású ügyvédek csoportja, míg a másikat az igazságügy-miniszter által kinevezett állami ügyvédek jelentik, kiknek fő feladata a fellebbviteli bíróság előtti ügyfél képviselése. Minden fellebbviteli bíróság mellett működik egy társaságuk és díjazást az államtól akkor kapnak, ha tanácsukra nem indul fellebbviteli eljárás. Hogy pontosítsak, ez az állami honorárium, ami az ügyféltől a tanácsadásért kapott honoráriumon felül jár.

A 4. pontban a szerzők a francia a jogszolgáltatási rendszert mutatják be, azonban egy kissé hiányosan. A bemutatás ugyanis csak a jogszolgáltatás felső szintjét jelentő semmítőszékre vonatozik, amely nem terjed ki sem az első, sem pedig a másodfokú szintre, a „tribunal”-ra és a „cour”-ra, sem pedig az olyan szakbíróságokra, mint amilyen az első-, és a másodfokú munkaügyi bíróság (tribunal du travail és a cour du travail). Ez utóbbi tekintetében a szerzők azonban azt megjegyzik, hogy a „Cour de cassation”-on keretében a munka és a társadalombiztosítási tárgyú felülvizsgálati kérelmeket a szociális tanács (conseil du social) bírálja el. Áttérve az államtanácsra, (conseil du etat), a közigazgatási törvényszékek elsőfokú határozatait a fellebbviteli közigazgatási bíróság előtt támadhatók meg és innen lehet még rendkívüli jogorvoslati kérelemmel az Államtanácshoz fordulni. A különböző ügycsoportokat tárgyak szerint hat szekcióba elosztva tárgyalják. Az Államtanács kompetenciája ennél fogva – miként ezt a szerzők kimutatják – kiterjed a közigazgatási határozatok valamennyi területére, ide értve a közalkalmazottak munkahelyi vitáit is. Ahogy erre a szerzők rámutatnak, az államtanács feje a kormányfő, akit a „pecséték őre” vagyis az igazságügy-miniszter helyettesíthet. A jogalkalmazás felső szintjén másodikként az Alkotmánytanács (Conseil du constitution) helyezkedik el, amely a köztársasági elnök által 9 évre kinevezett tagokból áll, akiknek a megbízatása egyszeri mandátumra szól. Fő feladatául a szerzők a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásának az érvényesülése feletti felügyeletet tartják.

Utolsó pontként a szerzőpáros a francia jognak a világ más jogrendszereire történő kihatását vizsgálja. Ennek során kiemeli, hogy a Code civil azért olt nagy hatással a latin-amerikai államokra, mert azok sem a spanyol, sem a portugál Codico civile-t, vagyis a gyarmat-tartók polgári törvénykönyveit (de ugyanígy a büntető törvénykönyvüket, de más törvényüket sem –kieg. tölem: P.T.) nem akarták átvenni. A szerzők megjegyzése szerint kézenfekvőnek ezért az átvételre az olasz Codice civile-n kívül a francia Code Civil mutatkozott. Utalnak arra is, hogy ezt vették át a francia gyarmati uralom alól uralom felszabadult országok túlnyomó többsége is, aminek oka szerintem az volt, hogy függetlenségüket Franciaországtól békés jelleggel kapták meg. megemlítik a szerzők még azt is, hogy a francia jognak az általunk is érintett oroszországi hatása folytán jelentőshatást gyakorolt a volt Szovjetunió jogára is. Ugyanakkor azonban kimaradt a szerzők látóköréből a francia jognak a kanadai és a belga, valamint a luxemburgi jogra és részben az osztrák jogra (ABGB), és a skót kártérítési jogra vonatkozó kihatása.

3. Az angol jogot tárgyaló II. fejezet szerzője Badó Attila, aki igen részletesen mutatja be a „cammon law”-nak Angliában kialakult klasszikusnak mondható Írországban is érvényesülő európai angolszász rendszerét. A szerző az angol jogot öt pontba foglalva mutatja be. Az 1. pontban az angol jog folytonosságáról szól, ahol kimutatja, hogy az angol jogot töretlen fejlődés jellemzi a jogintézmények és a jogalkotás tekintetében (21. o.), amihez még hozzáfűznénk a bírói jogszolgáltatás kontinuitását is a precedens jogon keresztül, amely sohasem veszíti el időszerűségét, még akkor sem, ha a törvényhozás bizonyos területeken kiszorítja az esetjogot (case law).

A 2. ponton belül három alpontban tárgyalja a szerző az angol jog történeti fejlődését, ahol az első alpont a „camon law” fejlődését mutatja be, amely más államok jogrendszeréhez hasonlóan az egészen korai un. „angolszász” korszakban, vagyis a norman hódítás előtt szintén nem volt egységes., mert többségben a sokféle helyi szokás alapján ítéleztek a helyi előljárók és a grófságok urai. A jogszolgáltatás egységesítését fokozatosan a királyi vándorbírák mozdították elő, akik már az általános szokást vették figyelembe a helyi helyett. A szerző ezen kívül arra is utal, hogy a mozgó királyi bíraskodásból alakult ki a kancellári bíraskodás, amely a bíróságok egyre erőteljesebben megmerevítő (a „trust” befogadását mellőző és szerintem a klasszikus formális római jog hatásaként az ingatlanügyletek túlzott alakisághoz kötése) eljárási formalizmussá tevő camon law –t „equity” jellegűvé reformálta. Ezért egyre többen kezdtek fordulni a rendes bíróságok helyett a királyi, ill. a kancellári bírósághoz, ami kezdetben engedélyhez, „writ”-hez volt kötve, ami fokozatosan fellazult. Ennek ellenére azonban ez a tény alakította ki Badó olvasatában az angol jog erőteljes „processzuális” szemléletét. A többféle writ-ek „writ of summons”-ba történő összeolvasztásával alakult ki –fejt ki Badó –a XIX. sz. utolsó harmadában az egységes angol eljárási rendszer. A szerző arra is kitér, hogy a „writ”-ek halmozása következtében a királyi bíróságok egyre több ügyet vontak el a főnemesi jogszolgáltatástól, ami feszültséget szült. Ezt 1285-ben a II. Westminster Statutum oldotta fel azzal, hogy a writ kiadási jogával a Parlamentet ruházta fel, azok pedig akik nem találtak „writ”-e a normál bíróságokhoz fordulhattak.

A szerző a 3. pontban a precedensjog alapvető elveit foglalja össze, kezdve a precedensjog alapvető elveit foglalja össze, kezdve a „Stare decisis”-sel. Ez azt jelenti –írja a szerző –, ha a bíró előtt fekvő ügy tényállása egy korábban eldöntött ügy tényállásával egyezik, vagy ahhoz nagyon hasonlít és ezt a korábbi döntést olyan bíróság hozta, amelynek döntését alkalmazni a későbbi ügyben eljáró bíró köteles, akkor, ha azt olyan fellebbviteli bíróság bírja hozta, amely alá az ő bírósága, mint alsóbb fokú bíróság tartozik. E helyen, vagyis a 31. oldalon a jobb megértéshez Badó helyesen bemutatja az angol bíróságok bonyolult felépítésű és gyakran párhuzamosan futó hierarchikus rendszerét, kimutatva azt, hogy milyen jellegű alsóbíróság felett milyen jellegű felső bíróság áll. Ezzel kapcsolatban említi meg Badó azt is, hogy kötelező precedenst csak a felső bíróságok hozhatnak, az alsóak nem. A „Ratio decidendi”-t második precedensjogi alapelveként tárja elénk a szerző. Ennek lényege, hogy az ítélet megalkotása során csak azok a tények jöhetnek számításba, amelyek „materiálisak” és amelyeket a bíróság figyelembe vett a döntés meghozatalánál. Ez azt jelenti, hogy a tények között a tekintetben, hogy szerinte melyik racionális, maga bíró ítéli meg. Ennek alapján mellőzhet némelyeket, miként ezt tette a Rylands kontra Flechter ügyben, felállítva az „abszolút felelősségi” elvet, amelyet a magyar jog ma az atomkárok elbírálásánál ír elő (utóbbi megjegyzés tőlem: P.T.). A „ratio decidendivel” szoros összefüggésben áll az „obiter dicta” és a „distinguishing” (megkülönböztetés, amely két elvet a 3. és a 4. alpontban helyezi el. Az előbbiről azt mondja, hogy „amennyiben az ítéletből sikerül kihámozni a ratio-t, akkor az ítéletben található egyéb állítások jelentik az obiter dicta-t, a szokásos megjegyzéseket.” Ezeket nem kell szigorúan követnie az ítéletet felhasználó bíróságnak, ellentétben a stare decisis-szel és a ratio decidendivel. A distinguishing elvet tárgyalva Badó rámutat, hogy ha két eset között „materiális” ténybeli különbség áll fenn, akkor a bíróságot nem köti a korábbi döntés „ratioja”. Végezetül az „overuling” elvéről szólva a szerző azt emeli ki, hogy az, a bírák által rendszeresen és következetesen alkalmazott „ratio” megváltoztatását jelenti, amelyre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a ratiót megalkotó bíróság felettes bírósága a korábbi döntést felülvizsgálva a benne lévő ratiót olyannak értékeli, amely egyezik az újabban elbírálandó ügy ratiojával”.

A 4. pontban a szerző a törvényi joggal (statute law) foglalkozik, amely kutatásai szerint először a bírósági szervezetrendszert és eljárást érintette, az anyagi jogot csak később. Miként mondja, ott is elsősorban a társasági jogot, a tőzsde jogot, a családi jogot, a nemzetközi magánjogot és a családi jogot. Megfeleltek viszont a munka-, és szociális törvényekről, mint amilyen a csoportos létszámleépítésről szól Tulcra, valamint a Beveridg-i társadalombiztosítási törvény). A szerző arról is szól, hogy a törvénykészítés és elfogadás menete viszonylag nehézkes. A kodifikálásra vonatkozó igény a kormány valamelyik bizottságában fogalmazódik meg, ahonnan a Parlamenthivatásos törvényszerkesztőihez kerül. Az általuk elkészített törvényszöveget először megtárgyalja az alsóház, utána pedig a Lordok háza és csak mindkettőjük egyetértését követően szentesíthet a király(nő). Ezt követően 2. alpontként tárgyalja a szerző a törvény-jog (statute) értelmezési szabályit, amely meglehetősen kötött szó szerinti (literal) vagy grammatikai

értelmezés. Az értelmezés módját az „értelmezési arany szabály”, a „Golden Rule” tartalmazza.

A jogász professzióra áttérve, a szerző bemutatja az ügyvédség két nagy csoportját, a barristerekét és a soliscitorokét. A barristerek az egyetem elvégzését követően egy évig a barister Iskolában kell, hogy képezzék magukat és itt külön barristeri diplomát kapnak, míg a soliscitoroknak csak mintegy háromnegyed éves tanfolyami képzésen kell részt venniük. A soliscitorok bármely bíróság előtt eljárhatnak a felső szintű bíróságok kivételével, mert e fórumokon csak barristerek járhatnak el. Az alsóbb fokú bíróságok a legkiválóbb soliscitorokat, a felsőbbek pedig ugyancsak a legjobb barristereket hívják meg bírónak. Ami a jogászképzést illeti, Badó kiemeli, hogy a jogi karok a bírói ítéletek kritikus szemléletére oktatják a hallgatókat, ahol az előadások a kontinentális európaihoz hasonlóan komplex és elméleti jellegűek, amit kiegészít a három-négy hallgatóra kiterjedő gyakorlati jellegű tutori rendszer, amihez érdemes lenne szerintünk a magyar szemináriumi rendszert közelíteni.

4. A IV. fejezet foglalkozik az USA jogrendszerével, melynek szerzőpárosa Badó Attila és Bóka János. Az USA jogrendszerének kialakításával kapcsolatban a szerzőpáros megállapítja, hogy teljesen eltér az európai államok jogfejlődésétől. Az Európából Amerikába kivándorolt telepések között ugyanis nem nagyon volt szakképzett jogász, ezért a gyarmatosító telepések körében laikus jogszolgáltatás alakult ki és az egyes kolóniákban különbözőképpen alkalmazták a leegyszerűsített angol jogot a *common law* és az *equity* összeolvasztásával. Ezt követően a szerzők az USA alkotmányát mutatják be. Lényegre törően utalnak arra, hogy az USA alkotmánya „természetjogi indíttatású”, melyben a szabadság és az egyenjogúság eszméje központi jelentőséggel bír. Módosíthatatlan és időt álló *charter*, ahol azért nem volt és most sincs szükség módosításra, mert – miként a szerzők megállapítják –, az USA Legfelsőbb Bíróságának értelmező, újrafogalmazó tevékenységével képes az eredeti szöveg életben tartására” (77. o.).

Ezt követően szólnak a szerzők a *common law* és a kontinentális jog vetélkedéséről. Ugyanis nemcsak angolok é írek, hanem a kontinentális Európa számos országából érkeztek telepések, különösen Németországból. Ezért –miként ezt megjegyezzük—arról volt szavazás, arról volt szavazás, hogy az angol, vagy a német legyen a hivatalos nyelv. Csekély különbséggel vált az angol az USA hivatalos nyelvénél a némettel szemben. Éppen amiatt, hogy a kontinentális Európából származóknak idegen volt az előző fejezetben bemutatott angol eljárási jog, a szerzők helytálló állítása szerint igény mutatkozott a kontinentális európai eljárási jog átültetésére. Ezért a gyakorló jogászok – mint írják—kampányt indítottak a polgári és a büntető eljárási kódex megalkotásáért. Az így megszületett *new yorki* egységes eljárási kódex, a „*Code of procedure*” vált a többi állam átvétele útján általánossá. A szerzők kiemelik, hogy kivételt jelentett ez alól *Luziana* állam, amely a francia jogot vette át, annak alapján kodifikálva a az anyagi jogot is, mivel bevezette a *Code Civil*-t. A szerzők azonban utalnak arra is, hogy az angol nyelvi és etnikumi dominancia következtében, hogy „sajátos formában” ma is a *common law* az alapvető jogforrás az USA-ban (80. o.). Megjegyzik azonban azt is, hogy az amerikai jogrendszer formailag a kontinentális joghoz legközelebb álló

és legnagyobb hatású kodifikációs eredményei az Amerikai Jogi Intézet által szerkesztett összefoglaló gyűjtemények (restatement), amelyben a legkiválóbb szakemberek dolgozták fel saját jogterületük esetjogát (81. o.).

Ezt követi a szerzőpárostól a szövetségi és a tagállami jog egymással fennálló viszonyának a bemutatása. Ennek kapcsán kihangsúlyozzák, hogy a tagállami és a szövetségi jog egymástól teljesen elkülönülő rendszer, miként a két bírósági szervezetrendszer is. A tagállamok ugyanis –miként ezt a szerzők leírják--, a tagállamok minden olyan kérdésben önálló tartalmú törvényhozási joggal rendelkeznek, amit az Alkotmány nem utal szövetségi hatáskörbe. Ezen túlmenően pedig azon oknál fogva, hogy a Kongresszus számos jogterületet „szabályozatlanul hagyott”, a tagállamok szintén joghézag-kitöltő törvényhozási hatáskörrel rendelkeznek (85. o.). Minderről a szerzők tanulmányának a 4. pontja szól, ugyanakkor az ezt követő 5. pontban írják le a jogászképzés jellegét, kimutatva az angol és az amerikai jogászképzés közötti eltéréseket. Rámutatnak arra, hogy míg az angol jogászképzésnél az előadások elvi és átfogó jellegűek, addig az USA-ban kérdés-felelet formájában történő feldolgozás formájában esetjogi jellegűek. A jogi oktatás általában különböző egyetemekhez kapcsolódó „jogi iskolákban” (law school) folyik, amit általában meg kell, hogy előzzön más fajta egyetemi képzés a szerzők állítása szerint. Miként leírják, a jogi iskolába történő felvételt meg kell, hogy előzze egy négy vagy öt éves egyetemi vagy főiskolai tanulmányi program teljesítését igazoló diploma. Ezzel szerintünk az USA mintegy elismeri, hogy az érettségivel egybekötött középfokú oktatási rendszerük nem alkalmas magasabb szintű értelmiségi tevékenységre feljogosító diploma megszerzésére vonatkozó oktatásban való részvételre, amit ezért egy, a hiányosságokat pótolni alkalmas egyetemi-főiskola képzésnek kell teljesítenie. Ez viszont arra is utal, hogy az egyetemi diploma sem alkalmas magasabb szintű foglalkozás gyakorlására. Visszatérve e kitérés után magára a jogászképzésre, három éves képzéssel a jogi diploma megszerzhető, sőt a J.h.d. cím is, ahhoz azonban, hogy a szakmát gyakorolhassa, a jogi iskolát elvégzett jogásznak egy szigorú „bar examinationot” kell letennie a tagállami jogász szövetség előtt (88. o.). megjegyezzük, ez némileg hasonlít a magyar jogi szakvizsgához. Az ilyen módon praxisjogot szerzett jogászok többnyire hat éves próbaidővel nagy jogi cégeknél tudnak viszonylag magas fizetéssel elhelyezkedni. Közülük azonban csak keveset véglegesítenek és ezért –miként a szerzők írják--, nagy többségük a próbaidős foglalkoztatást követően cég-jogtanácsosként, kisebb részük pedig vagy állami szolgálatban vagy kisebb irodákban helyezkedik el.

A szerzők a továbbiakban az USA precedensjogával foglalkozva kimutatják, hogy a bírák jogi helyzete és a precedensjog szorosan összefügg egymással. A bírák ugyanis nem részesülnek egységes bírói képzésben, ezért olyan jogász is bíróvá választható, aki „bírósgot korábban még alig látott”. Állításuk alátámasztása érdekében utalunk néhai Szentpéteri István szegedi professzorra és Kovács Lászlóra, a Fővárosi Törvényszék ny. elnökhelyettesére, kik tanulmányúti tapasztalataik alapján elmondták, hogy a bírák legtöbbször politikai hozzáállásuk alapján hozzák meg ítéleteiket és így előfordul, hogy homlokegyenest ellenkező elvi alapon álló ítéletek születnek ugyanazon ügyek különböző elbírálási szintjein. A

szerzők utalnak arra, az USA anyagi és eljárási joga elismeri a bírói alkotta jogot, amit a szakma és a közönség az ítéletalkotással összefüggésben természetesnek vesz. Sőt a szerzők figyelemre méltó állítása szerint a laikus elem az esküdt széki, sőt a miénkhez hasonló „jogi klinika (legal clinics) rendszerrel is bele szól a jogszolgáltatásba és alakítja a jogot.

Az USA jogának a szerzők általi bemutatását a „törvényjoggal” zárjuk. A szerzők szerint a törvényeket nem is annyira az állami adminisztráció, hanem a képviselők kezdeményezik, akik „saját szakembergárdával” rendelkeznek, újjavaslatukhoz pedig elsősorban nem a saját pártjuktól várnak segítséget, hanem különböző érdekcsoportoktól. Ezért az általuk képviselt érdekcsoportoktól kezdeményezett igényeket felkarolva fogalmaznak meg törvényjavaslatokat, annak érdekében, hogy a javaslatukból az érdekcsoportnak megfelelő törvény legyen. E tekintetben az egyes érdekcsoportok kongresszusi vagy tagállami-parlamentari képviselői egymással kölcsönösen megegyezve és egymással szövetkezve „intézik el” hogy „a különböző érdekek tételes törvényi lefektetésére sor kerüljön”. A törvényszövegek értelmezése is ezért sokkal szabadabb jellegű – állapítják meg a szerzők--, mint amilyent Badó az angol törvényértelmezés kapcsán bemutatott.

5. A monográfia V. fejezetében a Radics Olívia és a Bencze Máttyás szerzőpáros a camon law néhány Anglián kívüli változatát dolgozta fel. A szerzők kimutatják, hogy részben a brit gyarmatbirodalomnak, részben pedig az angol nyelv egyszerű szerkezetének köszönhetően a „Glóbusz” egyharmada területének a társadalmi rendjét az angol jogrendszer szabályozza. Az angol jogrendszernek az Anglián kívüli érvényesülését az USA-t leszámítva a szerzők három csoportba sorolják. Az elsőbe tartoznak azok az államok, ahol az angol precedensjog változás nélkül érvényesül, mert – miként a szerzők rámutatnak—a bennszülöttek szokásjoga a fehér telepesek számára primitívsége miatt használhatatlannak bizonyult. Ide tartozónak tartják a szerzők Ausztráliát, Új Zélandot és Quebec kivételével Kanadát. Ezekben az országokban az angol precedensjog érvényesül a szerzők leírása alapján, akik szerint a telepesek egészen a legutóbbi időkig „terra nulliusnak” tartottak, amit az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság csak mostanában érvénytelenített. A második csoportba a szerzőpáros azokat az országokat sorolja, ahol az őslakosok már rendelkeztek „európai szemmel is megfelelő szintűnek látszó állami szervezettel és jogrendszerrel. Ebbe a csoportba sorolják a szerzők Indiát, Maláziát, Szingapúrt, Kenyát, Nigériát é Zambiót. Ezekben az országokban a brit gyarmatosítók meghagyták a helyi jogot és csak akkor váltottak át a „camon law”-ra vagy hoztak törvényt, amikor a helyi jog hiányosnak tűnt. Ahol a „camon law” került alkalmazásra,--írják a szerzők--, ott a „case law” tudományos, jogirodalmi feldolgozása jelentős szerepet kapott, ahol viszont a kodifikáció került előtérbe, ott viszont nem. E csoportból a szerzőpáros kiemeli Indiát, ahol a helyi jog a „dharmán” alapul, amely a hinduizmus lényege. A dharma szerint a világegyetemet átfogó és mindenkire kiterjedő törvényszerűség szerint a különböző kasztkba születőknek más és más feladataik és kötelezettségeik vannak és így a másodlagosan is érvényesülő jogaik is mások. Bár a kaszttrendszer hivatalosan eltörlésre került ténylegesen azonban ma érvényesül. Végezetül a harmadik csoportba a szerzőpáros a azt a két országot sorolja, ahol az angol uralom ellenére

nem az angol jog, hanem a kodifikált francia jog váltotta fel a bennszülöttek jogát. Ez történt a már bemutatott Lusianában (USA), valamint Quebecben (USA). Megjegyzik azonban a szerzők, hogy Quebecben a francia uralmat felváltó angol uralom a polgári jogon kívül az angol jogot ültette át.

6. A VII. fejezetben fekete László a közép-kelet-európai jogrendszeréről értekezik. Minthogy hazánk is ebben a körbe tartozott, a magyar jogásztársadalom számára többnyire ismeretes. Ezért csak azokat a főbb szempontokat említjük meg, amelyeket a szerző lényegesnek tartott és legfeljebb ott egészítjük ki írását, ahol valami kimaradt vagy nem helytálló. Azt helytállóan mutatja ki Fekete László, hogy a közép-kelet-európai államok jogánál a gazdasági és társadalmi helyzetük hasonlóságánál fogva egy késleltetett jogfejlődés következett be, aminek következtében e régióban több évszázados késéssel szűnt meg a jobbágyrendszer a mezőgazdaságban, az iparban pedig a céhrendszer. Utal a szerző arra is, hogy e régió államaiban az iparnál sokkal jelentősebb volt a mezőgazdaság, minek következtében az agrárjogi szabályozás meglehetősen fejlett volt, az Urbárium következtében pedig a kontinentális közép-nyugat-, és közép-kelet-európai államokban, sokkal védettebb volt, mint Angliában.⁶ Ennek oka a szakirodalom szerint, hogy e régióban a tulajdoni jog és a tartós használati jog történelmileg kialakult szociális megkötése következtében a hűbér-úr a hűbérestől csak akkor vonhatta el, ha nem teljesített hűbéresi kötelezettségeit,⁷ az angol jogban viszont bármikor.⁸

Ugorva egy nagyot, helytállóan szól a szerző arról, hogy a II. Világháborút követő rövid ideig tartó demokratikus időszak segített csökkenteni e régióknak a nyugat-európai államokkal szembeni lemaradását, amely fejlődést megakasztott, sőt visszavetett e terület szovjet érdekszférába kerülése. Eme időszakról a szerző leírja, hogy a III. Internacionálé ideológiájának megfelelő tételes-jogi alkotmányozásra, büntető-, és polgári jogi kodifikálásra került sor, arról azonban nem szól, hogy a kommunista rendszer e régió országaiban felszámolta a települési és a megyei (kerületi), az NDK.-ban pedig a tartományi (Bundesland) önkormányzatokat. Arról sem szól, hogy a privátgazdaság államosításával párhuzamosan pedig bevezette az állami vállalatokra és a szövetkezetekre a kötött tervlembontási, tervutasítási rendszert, amelyben „de iure” a „demokratikus centralizmus”, „de facto” azonban erőteljes felülről irányított centralizmus érvényesült.⁹ Indokolt lett volna a szerző részéről kitérni az 1965-ben Libermann és

⁶ L. Fabry, Valer: Uvod do angliskeho pozemloveho prava. In: Acta Universitatis carolinae Iuridica, Monographia, XXV. Editor Univeritata Karlova-Praha, 1976.

⁷ L. Novotni Zoltán: A magyar földbirtokviszonyok az I. Világháború végéig. In: Prugberger (szerk.): Az agrárjog alapelemeinek vázlata. I. kötet: Jogfejlődés és jog-összehasonlítás. Miskolc, Egyetemi Kiadó, 1992. 44-61. o.

⁸ Fábry, 6. sz. jegyzetben hiv. mű; Prugberger: A gazdasági szervezetek szabályozásának jogrendszertagozódási kérdései (különös tekintettel a szövetkezeti és az agrárviszonyokra.) Szövetkezeti Kutató Intézet (tovább: SZKI) Közlemények. 133. Bp. 1978. 21-22. o.

⁹ L. Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok, KJK. Bp. 1972.; Eörsi Gyula: A tervszerződés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.; Sárközy Tamás: Központi gazdaságirányítás és az állami vállalatok jogi kapcsolatrendszer. MTA. Állam és Jogtudományi Intézet végtanulmánya „A vállalatirányítás és a vállalatok jogi kérdéseiről.”; Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása,

Leontyev által a Szovjetunióban elindított gazdaságirányítási reformra. Ez a reform a tervutasítási rendszert váltotta fel a francia típusú gazdasági ösztönzőkön alapuló tervirányítással. Demokratizálta az állami vállalatirányítást, valamint megszüntette a szövetkezeti öngazgatás formalizmusát. Ez a Szovjetunió kivül Magyarországon és Csehszlovákiában rövid ideig következetesen érvényesült, amelynek azonban a Szovjetunióban és Csehszlovákiában formális, Magyarországon pedig informális visszavonására került sor.¹⁰

Az 1989-es rendszerváltással kapcsolatosan a szerző az állami mechanizmus és a jogrendszer polgárivá, azaz piacgazdaságivá történő átalakításának és az EU-hoz történő csatlakozásnak az előnyeit hosszan ecseteli. Nem szól viszont azokról a negatív vonásokról, amelyek a privatizáció során álltak elő, amelyben jelentős szerepet játszott a korrupció, valamint az állami vállalatok külföldi cégek részéről történő megvételénél a reorganizációval egybekötött tovább-működtetés kikötése. Ezért a hazai cégeket felvásároló külföldi cégek jelentős része a cég megszüntetésével és a személyzet elbocsátásával nagyarányú munkanélküliséget okozva, csupán a magyar piacot vásárolta, illetve szerezte meg.¹¹ Indokolt lett volna továbbá, ha szerző az EU pozitív szerepe mellett annak negatív megnyilvánulásairól, a túlközpontosítási törekvéseiről és mostani működésének demokratikus deficitjéről is kritikusan szólott volna.¹²

7. Heka László a könyv VIII. fejezetében Bulgária és a volt Jugoszlávia államainak a jogrendszerét mutatja be összefoglaló jelleggel, amit azért tartunk problematikusnak, mert Bulgária és a nyugatabbra fekvő és korábban a Jugoszláv Föderatív köztársasághoz tartozott dél-szláv államok jogrendszere az I. Világháborút, de különösen a II.-at követően egészen eltérően fejlődött. Bulgáriában a szláv államokra jellemző több generációt családi alapon összefogó közös gazdaságvitelt jelentő korábbi obszcina¹³ rendszer a szovjet kolhozrendszerhez hasonló szövetkezeti rendszerré formálódott át felsőbb állami intézkedések hatására, amiből a szövetkezetek nagyarányú járási összevonásával

KJK. Bp. 1962.; Prugberger: A szövetkezetfelügyeleti intézményrendszer fejlődése (az általános gazdaságirányítási és vállalatfelügyeleti modellfejlődés vetületében.). SzKI. Közlemények. 175. Bp. 1984. 39-58. o.

¹⁰ L. Szamuely (szerk): Vita a gazdaságirányítás rendszeréről. Kossuth Kiadó, 1965. (Tanulmánykötet, Libermann és Leontyev írásával együtt), Kossuth Kiadó, 1965.; Sík, Ota: Für eine Wirtschaft mit ohne Dogma. München, 1974.; MSZMP. KB. határozata a magyar gazdaságirányítás reformjáról és Nyers Rezső előadói beszéde. In: Népszabadság 1966. júniusi melléklete. I-V. és V-VIII. o.; Sárközy Tamás: Gazdaságirányítás és vállalatok. (a gazdaságirányítási reform sodrában) Kossuth Kiadó, Bp. 1979.; Ficzer Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. KJ. 1970.; Prugberger: A szövetkezeti felügyeleti intézményrendszer fejlődése, 78-81. o.

¹¹ Prugberger: A nyugat-európai és a kelet-európai privatizáció jogi rendezéséről. In: Ünnepi tanulmányok (V. kötet Gáspárdy László egyetemi tanár 60. születésnapjára. Novotni Alapítvány kiadása (továbbiakban: Novotni Kiadó), Miskolc, 1997.

¹² V.ö.: Prugberger: Van kiút az útvesztőből? Globalizáció, neoliberalizmus és a jog. Kairosz Kiadó, Bp. 2008. 63-66. o. és 169-202. o. U.ő: A nyílt társadalom filozófiájára alapozott nagyhatalmi politika és az Európába tartó muszlim migráció. Polgári Szemle, 2016/1-3. sz. 47-52. o. Az EU Bizottságának központi törekvéseiről, hogy az irányelvek újabb egyre kisebb mozgásszabadságot adnak a tagállamoknak (pl. legújabb fogyasztóvédelmi ir. elv), a migránsok központi kvótaelosztása, stb.

¹³ Tanka Endre: Elsjátítás és szövetkezeti tulajdon, SZKI. Közlemények, 205. Bp. 1988.; Cukanovic, Sergej: Zemljoradnuko zadrugarstvei agrarnoj politii Jugoslavie. Beograd. 1971.

egy-egy járásra kiterjedő agráripari kombinátok alakultak ki, amelyek irányító központjává a járási tanácsok mezőgazdasági osztályait tették.¹⁴ Ez által az egyes járásokban működő mezőgazdasági szövetkezetekből az 1970-es évek végre egy mezőgazdasági kombinát alakult önálló jogi személyiséggel felruházva. E folyamat a Szovjetunióból indult el és ilyenné alakította át az NDK. iparát is.¹⁵ Ezzel szemben a Jugoszláv tagköztársaságokban Edward Kargyel kiindulva a bolgár-orosz obszcsina rendszerhez hasonló szubcsina rendszerből, kidolgozta a „társadalmi öngazgatási” rendszert, amelyen belül alulról felfelé szerveződött meg és épült ki párhuzamosan egy politikai és egy gazdasági rendszer. A politikai az alulról megválasztott települési tanács és tanácselnök, a települési tanácsokban megválasztott és delegált képviselőkől létrejött megyei tanácsok és az általuk megválasztott elnökei és szintén választással kijelölt küldöttei alkották a tagköztársaság parlamentjét, minden egyes tag-köztársasági parlament küldöttei pedig alkották a szövetségi parlamentet. Az ezzel párhuzamosan futó gazdasági oldalt az állampolgárok vagy települések az állampolgárok vagy az egyes települési tanácsok hivatalai, továbbá a társadalmi szervezetek által alapított „társult munka-alapszervezetek” feleltek meg a mai üzemnek, amelyek munkakollektívájának a többségi szavazatával a gazdasági ágazatuk valamelyikének megfelelő „társult munkaszervezethez” kellett csatlakozniuk. Ezek felelnek meg a mai vállalat (cég) fogalmának, amelyek viszont kötelesek voltak az ugyancsak a nekik megfelelő gazdasági ágazatban szerepet játszó „társult munkaszervezetek szövetségéhez” csatlakozni, amely a mai konszernnek felel meg.¹⁶ E jugoszláv modellt az 1968-as „prágai tavasz idején csehszlovákiában Ota Sik gazdasági miniszterként kívánt átvenni, míg Magyarország nyers Rezsővel, az akkori MSZMP KB gazdaságpolitikai titkárával az élen Magyarország 1967 és 72 között mérsékeltebben vette át az előbbi fejezetet ismertetésénél bemutatott gazdaságirányítási reform keretében, amely következetesen érvényesült, mígnem a „prágai tavasz” elfojtásával, szovjet nyomásra Biszku Béla fellépésével „ki nem lúgozták”.¹⁷

Ezekről a szerző egy szóval sem tesz említést, holott a Titó-i Jugoszláviának mind politikailag, mind gazdaságilag ez volt a lényege és ezzel jelentősen eltért a többi kommunista állam szovjet modelljétől. Ezen kívül még azzal is eltér, hogy a titói Jugoszláviában a kereskedelmi jog és a kereskedelmi kamarai rendszer – a szovjet modellt kényszerűen követő kommunista országokkal ellentétben—

¹⁴ Jordanov, Teodor: Az új gazdaságirányítási rend és mechanizmusa a Bolgár Népköztársaságban. Közgazdasági Szemle, 1983/7-8. sz.; Sárközy-Fábián: A vállalati társulások joga. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.; Prugberger: A jogalanyiség strukturális felfogásának megjelenése és alapp problémái a szövetkezetek gazdasági és szervezeti életében. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények (tovább: SZKI. Közlemények), 201. Bp. 1987. 32-33. o.

¹⁵ Sárközy-Fábián: Előző jegyzetben hiv. hely; Prugberger: előző jegyzetben hiv. h.

¹⁶ Kardjelj, Edvard: Samopravljanje drustvena savojna (Selbstverwaltung und gesellschaftliche Eigentum. Beograd, 1973.; Roggemann, Henri: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien. Europäische Verlagsanstalt. Revija, 1970., id. Trócsányi László: A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben. Állam-, és Jogtudomány, XXI. kötet, 2. sz.

¹⁷ Prugberger: A szövetkezeti felügyeleti rendszer fejlődése, 73-77. o.

továbbra is érvényben maradt.¹⁸ Ezek hiányoznak Heka írásából, holott indokolt lett volna ezekről is írni, mivel – miként erre Heka is helyesen utal –, Dayton után a nyugati nagyhatalmak a saját gazdaságpolitikai, állami és jogrendszerüket oktrojálták a volt tagállamokra a Daytoni Békeszerződés megkötése során. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a társadalmi öngazgatási rendszer is teljesen felszámolódott, helyette pedig a nyugat-európai állami és jogi mechanizmus lépett hatályba, amiről már az előző fejezet szerzői is írtak. Ami a jelenlegi szerb állami és jogi helyzete bemutatását illeti, néhány téves megállapítás szintén észlelhető a szerző részéről. Megítélésünk szerint nem állítható, hogy Koszovó „szerves része lenne” a Szerb Köztársaságnak, ezen kívül pedig Szerbiában a nemzetiségi jogok a deklarált esélyegyenlőség helyett diszkrimináció érvényesül, amire utal az, hogy a magyarok lakta Vajdaságban az Újvidéki Egyetem a többi karral ellentétben a jogi fakultásán nem lehet magyar nyelven felvételi vizsgát tenni. Ara viszont korrekt módon utal a szerző, hogy a szerb kormányzat részéről burkolt centralizálás folyik, ami megmutatkozik abban is, hogy a Vajdaság autonómiáját egyre szűkíti a központi kormány, aminek egyik tényszerű bizonyítékaként utalunk a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia köztestületi státuszának a megvonására.¹⁹

8. A skandináv államok jogrendszerét a monográfia a monográfia IX. fejezetében Visegrády Antal dolgozta fel. Hazánk számára ismerete azért fontos, mert sok magyar orvos és egészségügyi szakember dolgozik a skandináv országokban. Ezen kívül államközi szerződéssel a magyar orvostudományi karok képezik a svéd és a norvég orvostanhallgatókat. mert hazájukban nem, vagy csak kis férőhellyel működnek orvostudományi karok. Visegrády kihangsúlyozottan utal arra, hogy Dánia, Svédország, Norvégia és Finnország joga sok tekintetben hasonlít egymáshoz, aminek egyrészt az az oka, hogy valamennyi a germán jogcsaládhoz tartozik, ezen túlmenően pedig időszakosan hol az egyik skandináv ország tartozott a másikhoz, hol pedig fordítva. Volt időszak, amikor Norvégia Svédország része volt és ezért a svéd jog dominanciája a szerző megállapítása szerint a svéd jog dominanciája a norvég jogon észlelhető. Ugyanakkor Svédország egyes időszakokban Dán fennhatóság alá tartozott. Ezért, miként ezt a szerző kielemezte, a svéd jogon pedig dán hatás érezhető. Utal Visegrády arra is, hogy a svéd jog jelentős hatással volt a finn jogrendszerre is

Szintetizálva valamennyi skandináv állam jogrendszerét, a szerző és a saját kutatásaim szerint is mindegyikre jellemző, hogy átfogó kódexek nincsenek, csupán egyes intézményeket szabályozó „résztörvények”. Így pl. a szerző által leírtakon felül egy finnországi agrárjogi konferencián megtudtuk, és aminek a szakirodalomban is utána néztünk, hogy a kötelmi jog egyes szerződéstípusait (adás-vétel, bérlet, munkával, vállalkozással és pénzügyekkel összefüggő szerződések) külön résztörvények szabályozzák.²⁰ Visegrády szerint Svédországban a bírói gyakorlatot nem tartják jogforrásnak. Ugyanakkor viszont a svéd

¹⁸ A titói Jugoszláviában a többször módosított 1978. évi Kötelmi Törvény (Zakon a obligacionizm odnosima) szabályozta. In: Salma, Josef: Obligationo pravo-. Pravovni fakultet u Novom Sadu. 78-81. p.

¹⁹ Prugberger: Veszélyben a vajdasági akadémia. Magyar Hírlap 2014. január 3. sz. 8. o.

szakirodalomban található ezzel ellentétes álláspont is, miszerint jogforrásként a polgári jog a bírói gyakorlat alapján mintegy kódexszerűen összeáll és a jogszolgáltatás ezt veszi figyelembe²¹ a már bemutatott Amerikai Jogi Intézet által elvégzett ama gyűjteményes összeállításhoz hasonlóan, amiről az USA jogának bemutatásánál a szerzők kiemelték. Ellentmond Visegrády megállapításának az is vagy legalább is gyengíti, hogy a törvénytervezetek ellaborátumait is, és a már elkészült, de még el nem fogadott törvénytervezeteket is felhasználják a bíróságok az ítéletalkotás során, amit maga a szerző közöl (211. o.). nem szól viszont az állampolgári szószerzői rendszerről, az ombudsmeni intézményről, amelynek hazája Svédország és innen terjedt el Európa különböző országaiba.²²

9. Tekintettel arra, hogy a könyvben tárgyalt további országok a hagyományos euro-atlanti területen kívül esnek, a szerzőik által részletesen és széleskörűen bemutatott jogrendszereik leírásánál csak azok vázát ismertetjük.

Az első közülük Barta Ildikó tanulmánya, aki a római germán jog recepciója tekintetében bemutatja annak három típusát. Elsőként jelöli meg azt, ami politikai uralom hatására (gyarmatosítás és Napóleon hódításai) jött létre. A második csoportba azoknak az országoknak a jogrendszerét sorolja, ahol adaptációval egy régi jogrendszert cseréltek fel egy modernre, míg a harmadik csoportba azokat az országokat sorolja, ahol a mintaként szolgáló kódex csupán a jogtudományi gondolkodásra hatott. A szerző ezt követően végig elemzi mind a három csoportba tartozó ország jogrendszerének a sajátosságait. Az első csoportba tartozó gyarmatokból függetlenné vált országoknál Barta kimutatja, hogy míg Franciaország asszimilálni igyekezett és a francia jog átültetését erőltette a bennszülöttek esetében is, akiknek kérésükre állampolgárságot adott, addig Anglia kettős jogot alkalmazott és csak ott hozott törvényeket, ahol a helyi jog alkalmazhatatlannak minősült. A második csoportba tartozó országoknál a szerző szerint „minőségi cserére” került sor, elsősorban a német jogot, főként a BGB-t és a HGB-t vették át. Ez vonatkozik Görögországra, Törökországra és jelentős részben Japánra és Tajvanra. Törökország esetében –miként ezt Barta kimutatja— a BGB-n kívül hatott a svájci CGB és az OR (kötelmi tv.) is. A harmadik csoportba sorolt Kínát vizsgálva rámutat, a szerző arra, hogy ott a jogtudomány vetette fel a recepció igényét japán hatására, azonban a megvalósításra a hagyományos kínai jogi kultúra büntető jogi jellege miatt elakadt.

Hogy Kínában miért akadt el a recepció folyamat, azt Bóka János dolgozza fel. Szerinte a jogi konfliktuskezelésnél fontosabb a kínaiak szemében a jogon kívüli erkölcsi és szokásjogi normarendszeren alapuló vitarendezés. Ehhez hozzá tennék még, hogy ebben igen erős szerepe van a vallásnak, amely ennél több, életfilozófia

²¹Björn Kurz: Arbeitsrecht in Schweden. Gesetzverzeichnis und Einleitung + Rz.1-6. In Henssler/Braun (hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt. Köln, 2011. 1282-83. p.; Helga Annue/Preben Haugmoen MO: Arbeitsrecht in Norwegen. I. Einleitung – Überblick + Rz. 1-10. In: Henssler/Braun: 2011. p.; Jura Europae, Droit du travail—Arbeitsrecht, C.H. beck Verlag, München/Berlin –Editions Technique Juris Chasseurs, Paris. III. Band. 70.00. Sources/Quellen, Danmark

²² ifj. Trócsányi László: A norvég közigazgatási ombudsman működésének egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1987/9. sz. 516-518. o.

is egyben, amelynek erős szociális töltet is van. Ez vonatkozik a szerző álláspontja szerint a császárkori Kína jogára is, ahol a konfucióizmus hatására nem az áruforgalmat és a vagyoni viszonyokat rendező polgári jog, hanem a családi jog és a büntetőjog az elsődleges. Negatív jelenségeként azonban a szerző utal a nepotizmusra és az ebből fakadó korrupcióra is. Annak okát, hogy a kínai jogot nem sikerült sem a késői császárkorban, sem a köztársaság korában megreformálni, a szerző abban látja, hogy a hagyományok és a szakrális kötődések játszottak ebben szerepet. Ezt követően tér át a szerző a Kínai Népköztársaság állam- és jogrendszerének a bemutatására, amelyet az igazságszolgáltatással együtt kontrol alatt tart a kommunista ideológián alapuló pártpolitika ma is, amelynek az ügyészség teljesen alá van rendelve.

A japán jogot Radics Olívia dolgozta fel, aki kimutatja, hogy e jogra erős hatással van az ország lakosságának az ősi vallása, a sintoizmus, valamint az ősi kínai kultúra, valamint a császár korábbi centrálisan érvényesült hatalma és tekintélye. Viszonylagos részletességgel foglalkozik a szerző a japán jog XIX. század közepén történt korszerűsítésével, amely a korábbi francia jogról áttért a német jog adaptálására. A továbbiakban Radics a II. Világháborút követő alkotmányos helyzettel foglalkozik, amit követ a jogforrások és a jogszolgáltatás jellegének a bemutatása. Kár viszont, hogy nem szól a japán munkajogi viszonyokról, amelyre jellemző, hogy a munkavállalók otthonuknak érzik a munkahelyüket, az állások pedig apáról fiúra öröklődnek, ami kihat japán egész gazdasági életére.

Az afrikai jog világát a könyv utolsó előtti fejezetében Mezei Péter mutatja be. Rámutat arra, hogy az ősi jogot először az arab hódítók joga alakította át, majd pedig a gyarmatosító államok joga. Észak-Afrikában főleg a francia, Közép-Afrikában pedig az angol jog. A szerző kimutatja azt is, hogy az 195-es és 60-as években a függetlenségük elnyerése után a modern alkotmányok és jogrendszerek tartalmi átvételével az emberi jogok tiszteletben tartásán alapuló államformákat és jogrendszert alakítottak ki, ami azonban a megválasztott politikusi kör a hatalom megtartása érdekében embertelen diktatúrákká torzította el. Amit a szerző pozitívan értékel, hogy a függetlenségük elnyerését követően ezek az államok a volt gyarmattartó államok jogának az átvételével kodifikálták a büntető és a polgári anyagi, valamint eljárási jogot, továbbá, hogy létre hozták az üzleti jog harmonizálást célzó régiós testületet, az OHADA-t.

A könyv utolsó fejezetében Bóka János és Badó Attila az iszlám jogot mutatja be, utalva arra, hogy korunkban egyre népszerűbb és egyre szélesebb köröket vonz. Rámutatnak arra, hogy ez részben a gyarmatokról a volt gyarmattartókhöz történő bevándorlásnak, részben pedig a történelmi európai vallásokról való eltávolodás miatti áttérésnek köszönhető, ami – megítélésünk szerint – annak is köszönhető, hogy a történelmi vallások klérusa nem ereszkedik le a hívőkhöz.²³ A szerzők kimutatják, hogy az iszlám esetében az állami politika és a jog, valamint a vallás teljesen összefonódik egymással. A szerzők egy XV. században élt jogtudóst

²³A szüleiknek hazaüzenő azoknak az angol, német és francia fiataloknak a médiában közölt nyilatkozatai alapján leszűrt következtetés, akik 2014 és 2016 között elszöktek hazulról és az ISIS-hez csatlakoztak.

idéznek, ki szerint a jogtudomány nem más, mint Allah törvényeinek az ismerete. A szerzőpáros ezzel összefüggésben részletesen mutatja be, hogy az iszlám vallás milyen mélységben szövi át a politikát, az állami mechanizmust, valamint a jogot. A szerzők kitérnek arra is, hogy az 1950-es és a 60-as években az iszlám jogot követő országok egy része megpróbálta elválasztani az állami mechanizmust és a jogrendszert, valamint a politikát a vallástól, hasonló módon, miként ezt az I. Világháborút követően megtette Törökországban Kemal Atatürk, azonban kevés eredménnyel. Ebben a lakosságnak a hagyományokhoz való ragaszkodásán felül szerintünk az USA által hirdetett korábbi propaganda. Mostanában azonban kezd visszaszorulni az iszlám iránti lelkesedés, mivel a migráció során egyre nyilvánvalóbbá kezd válni az iszlám vallással szoros egységben álló jog intoleranciája, agresszív jellege és integrációs képtelensége. Erre utalnak azok az európai nagyvárosokban kialakult iszlám „no go” zónák, ahová az adott állam karhatalma is csak erősítés mellett mer bemenni. Bonyolítja a helyzetet, hogy az iszlám valláson belül is két, egymással ellentétes és ellenséges irányzat található, a síta, valamint a szunita, mely két irányzat közötti leszámolás az európai nagyvárosok iszlám negyedeiben is gyakran véres összecsapásokhoz vezet, amelyek a mostani tömeges migrációs menekült táborokban is több esetben fellobbant. Kár, hogy ezekről a szerzők nem írnak, miként arról sem, hogy a mostan beözönlő migráns áradat sem dolgozni, sem integrálódni, sem nyelvet és szakmát tanulni nem akar, és a korábban már Európába érkezett iszlám vallást követő szülők gyermekeiket visszaküldik az otthon maradt nagyszülőkhöz és ott járnak iszlám iskolába, amelynek oktató-nevelő tevékenység mellett nem szereznek olyan képzettséget, amely alkalmassá tenné őket az euró-atlanti munkaerőpiacon való érvényesülésre.²⁴ Mára már egyértelművé vált, hogy az iszlám vallás és az arra felépülő politika, államrendszer és jog agresszív é területfoglaló jellegű és a birtokába vett területeken élőkötől elvárja az iszlám hitre való áttérést, az ezt megtagadóktól a különadó fizetést, ha pedig egyiket sem akarja teljesíteni, jogot formál likvidálására.²⁵ Jó lett volna, ha a szerzők erről is írtak volna. Az viszont helyes, hogy kihangsúlyozzák a „saria”, vagyis az iszlám jog elmaradottságát, többek között azt, hogy még mindig fennáll lopás esetén a kézlevágás büntetése, amit ma szakszerű orvosi műtéttel hajtanak végre.

Összegező értékelés: A szerkesztők és a szerzők vállalkozása rendkívül hasznos. Erénye a könyvnek, hogy az egyes jogrendszereket kialakulásuk, fejlődésük, időközi változásuk, jelenlegi állásuk és a külső, valamint az egymásra irányuló kölcsönös hatásuk vonatkozásában mutatja be. A könyv egyidejűleg differenciál is a jog-összehasonlítás során, egyben pedig szintetizál is. A rendszer felállítása terén azonban kritikánk, hogy a szerkesztők a jelenleg divatos elméleti áramlatot követve az angolszász jogrendszerből indulnak ki, nem pedig a hozzánk közelebb álló kontinentális jogrendszerekből és ott sem a hazai jogrendszerre a legnagyobb hatást gyakorolt germán jogrendszerből. A volt Jugoszlávia jogrendszerének a bemutatásánál erőteljes tévedések és hiányosságok vannak. Egy újabb kiadás

²⁴ Pokol Béla: Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei. Kairo, 2011.

²⁵ L. Korán 47. szakasz, 4. versszak; Jászó János: Klasszikus iszlám jog, egy jogi kultúra természetrajza. Gondolat Kiadó, Bp. 2006.; Gazdag László: A korán és a sátáni versek. Kapu, 2015.9. sz. 18-22. o.

esetén ezt feltétlenül korrigálni kell. Kár, hogy a szerkesztők nem vonták be e fejezet megírásába Szalma Józsefet, az Újvidéki Jogi Kar nyugalmazott professzorát, aki most a Károlyi Gáspár Egyetem jogi karának egyetemi tanára. A könyv tőlünk távol eső földrészek jogrendszereit is viszonylagos részletességgel tárgyalja, ugyanakkor az európai jogrendszerek közül kihagyja a balti államok jogrendszerét. Ez a fejezet megiratható lett volna Palásti Gáborral, aki jelenleg a Vilniuszi Egyetemen oktat. Ha egy újabb kiadásra kerülne sor, a balti államok jogrendszerének fejezetét. Ezt a hiányosságot egy újabb kiadás esetén feltétlenül pótolni kell. Hiányként vetjük fel továbbá, hogy a szerzők a leíráson felül erőteljesebb kritikai értékeléssel élhettek volna. Egy erőteljesebb kritikai értékelés esetén kimutatható lett volna részükről, hogy az egyes népek és államok felett beállt idegen uralomra jutás során a „szolgáló” jognak az uralkodó állam jogának a szolgáló (gyarmatosított) népcsoportra erőltetése visszaüt és az erőszakos asszimilálás negatív eredményre vezet. A jogi asszimilációval szemben a jogi differenciálás elfogadása lehet csak sikeres távlatokban nézve. Ezért az önkormányzatiság elvén alulról felfelé épülő társadalom-, és állam-, valamint államszövetség-szervezés lehet csak sikeres, mindenki részére biztonságot nyújtó jelleggel békés.
